

SCRISORI ALE LUI JAN BAUDOUIN DE COURTENAY CĂTRE B.P. HASDEU

MIHAI MITU

Printre numeroșii savanți străini cu care B. P. Hasdeu a avut întinse legături științifice și de prietenie se numără și cunoscutul lingvist polon Jan Ignacy Niecisław Baudouin de Courtenay (1845—1929). Descendent al unei vechi familii franceze stabilite în Polonia cu un secol în urmă¹, după studii strălucite cu A. Schleicher, G. Curtius și G. Ascoli, Baudouin de Courtenay a profesat la universitățile din Kazan, Dorpat, Cracovia, Petersburg și Varșovia². Animator al cunoscutei școli lingvistice de la Kazan, nu a aderat exclusiv la niciun curent lingvistic al vremii, ci și-a făurit propriul său sistem lingvistic, în care punctul central l-a constituit cunoscuta „teorie a fonemului”³.

După cum se știe, B. P. Hasdeu se referă în repetate rânduri la Baudouin de Courtenay în lucrările sale, una dintre ele purtând chiar titlul *Baudouin de Courtenay și dialectul slavo-turanic din Italia. Cum s-au introdus slavismele*

¹ Străbunicul său, Jan Baudouin de Courtenay (1735—1822), medic și publicist, a rămas în istoria literaturii polone mai ales ca adaptator al multor comedii franceze (cf. *Bibliografia literatury polskiej, Nowy Korbut, Oświecenie*, vol. 4, Varșovia, 1966, p. 224—228).

² A încercat, fără succes, să ocupe postul de profesor de filologie slavă la Universitatea din Viena, rămas vacant prin pensionarea lui Fr. Miklosich (cf. R. Jagoditsch, *Jan Baudouin de Courtenay als Kandidat für den Wiener Lehrstuhl <1886>*, în *To honor Roman Jakobson. Essays on the occasion of his seventieth birthday*, II, The Hague—Paris—Mouton, 1967, p. 1009—1014).

³ Pentru amănunte privind viața, activitatea și concepția lingvistică a lui Baudouin de Courtenay vezi, printre altele, St. Szober, *Jan Ignacy Niecisław Baudouin de Courtenay (1845—1929)*, în „Prace filologiczne”, XV, Varșovia, 1930, p. VII—XXIII (cu o primă bibliografie, incompletă); Roman Jakobson, *Kazańska szkoła polskiej lingwistyki i jej miejsce w światowym rozwoju fonologii*, în „Bulletin de la Société Polonaise de Linguistique”, Varșovia, XIX, 1960, p. 3—34; articolele omagiale ale acad. V.V. Vinogradov și Witold Doroszewski din volumul J.A. Baudouin de Courtenay, *Избранные труды по общему языкознанию*, I, Moscova, 1963. Dintre lucrările românești: Lucia Wald, *Despre concepția lingvistică a lui J.A. Baudouin de Courtenay*, în „Limba română”, VII, 1958 nr. 4, p. 5—10; Al. Graur, și Lucia Wald, *Scurtă istorie a lingvisticii*, București, 1961, p. 54—57; G. Mihăilă, *Cu privire la evoluția conceptului saussurian de „sincronie” și „diacronie” în lingvistică*, în *Probleme de lingvistică generală*, vol. V, București, 1967, p. 55—56.

în limba română¹ — o recenzie călduroasă, obiectivă, a studiilor prietenului său asupra graiului slavilor din valea Resiei (nordul Italiei)². Se poate admite deci, împreună cu C. Poghirc, că „Baudouin de Courtenay a fost «descoperit» pentru știința europeană de către B. P. Hasdeu, care i-a prevăzut de la primele lucrări o carieră strălucită”³.

Bogata corespondență a lui B. P. Hasdeu, păstrată la Biblioteca Academiei R. S. România, cuprinde, printre altele, 6 scrisori ale lui Jan Baudouin de Courtenay către omul de știință român, primele cinci din anii 1876—1879, iar ultima din 1889⁴. Prin anii '30 le-a cunoscut cercetătorul polon Stanisław Łukasik, care le-a publicat parțial la Cracovia⁵. Necatalogate pe atunci și cuprinse în Mapa a V-a a arhivei Hasdeu, aceste scrisori au mai fost cercetate și de Ion C. Chițimia, care a reținut admirația lui Baudouin de Courtenay pentru cunoștințele de limbă polonă ale lui Hasdeu⁶. În vremea din urmă, pornindu-se de la ediția lui S. Łukasik, trei din cele șase scrisori (nr. II, V și VI din anexele noastre) au fost publicate în traducere românească de G. Sanda și V. Rotundu⁷.

Necunoscînd prima scrisoare a lui Baudouin de Courtenay, unica în limba franceză, datată 20 octombrie/1 noiembrie 1876 (anexa I), S. Łukasik datase începuturile acestei corespondențe în anul 1877. Or, din această primă scri-

¹ Apărută în „Columna lui Traian”, 1876, nr. 10, p. 448—463 și în extras (București, 1876, 18 p.). Lucrarea lipsește din recente bibliografii ale studiilor despre Baudouin de Courtenay și anume: L. E. Bokareva și A. A. Leontiev, *Список трудов И. А. Бодуэна де Куртэнэ (1845—1929)*, în *И. А. Бодуэн де Куртэнэ (к 30-летию со дня смерти)*, Moscova, 1960 (Addenda II: *литература о Бодуэне де Куртэнэ*, p. 117—119) și *Список основных работ об И. А. Бодуэне де Куртэнэ*, în I. A. Baudouin de Courtenay, *Избранные труды по общему языкознанию*, II, Moscova, 1963, p. 382—384.

² *Опыт фонетики резьянских говоров*, Varșovia—Petersburg, 1875; *Резьянский катахизис с примечанием и словарем* Varșovia—Petersburg, 1875. Hasdeu dă ca loc de apariție Leipzig, unde s-a tipărit cartea (cf. verso-ul foii de titlu al lucrărilor respective). Spicuim câteva din caracterizările cele mai sugestive ale lui Hasdeu, făcute cu acest prilej: „D. Baudouin de Courtenay, dintr-o ilustră familie franceză stabilită în Polonia, actualmente profesor de filologia comparativă la Universitatea din Kazan, este astăzi unul din slaviștii cei mai buni, deși încă foarte tânăr. Afară de profunda cunoștință teoretică a limbilor slavice, el posedă mai pe toate într-un mod practic, scriind de-o potrivă bine rusește, polonește și bohemeste (p. 3) ... Format în școala lingvistică germană, d. Baudouin de Courtenay este în cercetările sale foarte riguros în fond și foarte sistematic în formă; cite o dată prea riguros și prea sistematic ... Oricum să fie, ultrarigurozitatea și ultrasistematismul, dacă sînt defecte, sînt totuși defectele unei direcțiuni eminamente științifice, ba chiar nește defecte salutare într-o disciplină ca lingvistica” (p. 4). După ce reproduce un fragment din prefața autorului la *Fonetica reziană*, Hasdeu conchide: „Din această francă confesiune noi vedem deja ce fel de om este d. Baudouin de Courtenay, cită conștiință, cită scrupulozitate, cit control de sine pune el în execuțiunea lucrărilor sale” (p. 6).

³ C. Poghirc, *B. P. Hasdeu, lingvist și filolog*, București, 1968, p. 77.

⁴ Biblioteca Academiei R.S. România, secția Corespondență, cota S 5(1—6) LXXXI.

⁵ *Quelques contributions à l'histoire des relations intellectuelles entre les pays roumains et la Pologne au XIXe siècle*, în „Archivum Neophilologicum”, Kraków, II, 1937, p. 60—64 (publică numai 4 din cele 6 scrisori și anume: anexa II — parțial — și anexele III, V și VI). Referiri la această corespondență au mai fost făcute de S. Łukasik în „Przegląd współczesny”, XVI, 1937 și în volumul *Pologne et Roumanie*, Paris—Cracovie, 1938, p. 130.

⁶ *Studiu introductiv* la B. P. Hasdeu, *Ioan Vodă cel Cumplit*, Craiova, 1942, p. LXVI. Eufrosina Dvoicekno-Markova, în *Русско-Румынские литературные связи*, Moscova, 1966, p. 153 afirmă că n-au fost deloc publicate („они до сих пор неизданы”).

⁷ „Cronica”, Iași, III, 1968, nr. 19 (118), 11 mai, p. 7.

soare aflăm că începutul l-a făcut Hasdeu, prin două scrisori, din 18 și 30 septembrie 1876, probabil în franceză (în orice caz altă limbă decât polona)¹. Se poate admite însă că legăturile dintre cei doi oameni de știință sînt anterioare perioadei septembrie-octombrie 1876. Se știe că Hasdeu, care mai fusese la Cracovia în 1861, a vizitat a doua oară acest oraș în vara lui 1876, de astă dată ca director al Arhivelor Statului, din însărcinarea Ministerului Instrucțiunii Publice, pentru a aduna materiale referitoare la trecutul nostru istoric. Deși raportul făcut în urma acestei călătorii² nu cuprinde nimic referitor la vreo eventuală întîlnire a lui Hasdeu cu lingvistul polon, aceasta nu putea avea loc decât acum³. Pînă la această dată nu avem indicii asupra contactelor personale sau de corespondență între ei. Deși Baudouin de Courtenay începuse activitatea sa la Universitatea din Kazan cu un an în urmă⁴, el obișnuia să se întoarcă adesea la Varșovia și Cracovia în scopuri științifice sau personale (cf. anexa I). El cunoaște calitatea lui Hasdeu de director al Arhivelor Statului, pe care o alătură celei de profesor la Universitatea din București în scrisorile sale către Hasdeu (cf. anexa IV).

Din conținutul scrisorilor reiese că, deși Baudouin era cu 7 ani mai tînăr decât Hasdeu (născut în 1838), între cei doi oameni de știință se stabilise de la bun început o vie atracție reciprocă pe plan spiritual și științific. Ei fac în mod curent schimb de informații și lucrări științifice, mai ales proprii (cf. anexele I, II, III, V și VI). Hasdeu îi trimite pachete întregi de cărți și broșuri, numere din „Columna lui Traian“, ba chiar lucrări în manuscris (unul din poemele sale rusești⁵), Baudouin remarcă însă întîrzierea sau neprimirea unora dintre lucrările lui Hasdeu și-și exprimă nemulțumirea că unele lucrări ale sale și chiar scrisori nu i-au parvenit prietenului său român (cf. anexa V). Aflăm amănunte asupra cercetărilor și călătoriilor de documentare ale lui Baudouin în străinătate, despre intenția sa de a vizita, împreună cu soția, Bucureștiul și pe Hasdeu (vizită care n-a mai avut loc, probabil din cauza evenimentelor politice, — războiul din 1877), despre condițiile grele în care-și desfășura activitatea (fondurile foarte reduse de care dispunea, nevoia de a-și „cîrpi buzunarul“ scriind recenzii și articole de gazetă, fapt care-i răpea din timpul necesar elaborării lucrărilor de concepție, apoi unele neplăceri la Universitatea din Kazan, etc.), despre întîlnirea sa cu Hasdeu cu prilejul celui de-al IV-lea Congres al Orientaliștilor de la Florența (1878). Merită a fi subliniate dovezile de interes ale lui Baudouin de Courtenay față de limba și cultura română (își procură *Dicționarul român-francez* al lui Pontbriant, se interesează în două rînduri de data unui congres de romanistică de la București), apoi înalta apreciere dată de el preocupărilor multilaterale ale lui Hasdeu și

¹ Baudouin răspunde în franceză (anexa I) apoi Hasdeu scrie pentru prima dată în polonă (fapt care atrage admirația lui Baudouin, cf. anexa II); în continuare, corespondența se va purta în polonă.

² *Excursiunea la Cracovia. Raport oficial făcut de d. Director General al Arhivelor Statului către d. Ministru al Instrucțiunii Publice*, în „Columna lui Traian“, 1876, p. 472—475.

³ La aceeași concluzie ajunge și I.C. Chițimia în capitolul despre Hasdeu din *Istoria literaturii române*, II, București, 1968, p. 670.

⁴ Cf. v. Bogoroditki, *Казанский период профессорской деятельности И. А. Бодуэна де Куртенэ (1875—1883)*, în „Prace filologiczne“, Varșovia, XV, 2, 1931, p. 465—479.

⁵ Probabil, *Domnița Voichița*.

gradului de cunoaștere a limbii polone de către acesta (anexa II) și, în sfârșit, profundul respect și prietenia sinceră, — tot mai accentuată, pe măsura trecerii timpului, — față de Hasdeu (dovedite de compararea tonului scrisorilor). Scrisorile lui Baudouin pun de asemenea în lumină și alte contacte ale lui Hasdeu cu filologi și istorici europeni, cum ar fi G. Krek, folclorist și istoric literar, profesor la Universitatea din Graz, sau profesorul ragusan V. Bogišić.

După 7 august 1877 corespondența lor se întrerupe din cauze necunoscute, asupra cărora Baudouin de Courtenay cere lămuriri printr-o scrisoare, trimisă probabil prin mai-iunie 1879 (pierdută) și printr-o carte poștală din Varșovia, la 13 iulie 1879 (anexa IV). Hasdeu va fi dat, poate, aceste lămuriri prietenului său foarte prompt, căci la puțin timp, pe data de 3 august, Baudouin îi scrie din nou (anexa V), încercînd să dea el explicații și mulțumind lui Hasdeu pentru o lucrare pe care i-a trimis-o. După aceasta nu mai aflăm nici o scrisoare timp de 10 ani, pînă la 12 septembrie 1889 (!)¹, cînd Baudouin îi scrie din Dorpat lui Hasdeu (anexa VI), prezentîndu-i sincere condoleanțe pentru moartea fiicei sale, Iulia². Aflăm că doamna Romualda Baudouin de Courtenay, care de la bun început se asociase prieteniei soțului său față de familia Hasdeu, va scrie mai întîi o scurtă notă, apoi un emoționant articol despre viața și personalitatea dispărutei în gazeta poloneză „Kraj“ care apărea la Petersburg³. Baudouin trimite lui Hasdeu respectivele numere de gazetă, cerîndu-i totodată o fotografie a Iuliei, căci „portretul din operele tipărite nu redă niciodată clar trăsăturile ca o fotografie“.

După 1889, nu cunoaștem, cel puțin deocamdată, dacă și în ce măsură cei doi savanți și buni prieteni și-au mai scris unul altuia. Desigur că moartea iubitei sale fiice, care l-a zdruncinat puternic pe Hasdeu și a fost cauza principală a însingurării acestuia, s-a manifestat și prin diminuarea sau încetarea legăturilor de corespondență cu vechii săi prieteni, printre care și Baudouin de Courtenay⁴.

Publicăm în întregime toate aceste scrisori, cu traducerea celor în limba polonă, respectînd ortografia autorului. Ne îngăduim numai unele neînsemnate corecturi față de original (semne diacritice, punctuație, precum și unele greșeli din fuga condeiului). Semnalăm totodată unele omisiuni și greșeli de lecțiune ale lui S. Łukasik (în notele la textul polon) și facem unele precizări de natură bibliografică (în notele la textul românesc). Unele ipoteze își vor găsi confirmarea sau infirmarea numai după găsirea scrisorilor lui Hasdeu

¹ Între timp, poate se vor mai fi întîlnit, de pildă la Viena, în 1886, cu prilejul Congresului al VII-lea al Orientaliștilor.

² Întimplată la 17 septembrie 1888.

³ Fapt reținut ca semnificativ de Maria Kastarska, *Poetha Julja Hasdeu i jej rodzina*, în „Bluszczy“, Varșovia, LVII, 1924, nr. 6, p. 61.

⁴ În altă ordine de idei, credem că nu e lipsit de interes a arăta că gîndirea, de astă dată nu lingvistică, ci filozofico-politică a lui Baudouin de Courtenay a fost difuzată la noi după 1889 (dar nu în românește). Polonezii din Moldova, care din 1866 aveau o bibliotecă a lor, au putut citi în volumul jubiliar, apărut la a 25-a aniversare a acestei biblioteci, alături de lucrări ale lui J. Kasproicz, T.T. Jez, E. Orzeszkowa, și 32 de aforisme ale lui Baudouin, din care se pot distinge, ca și din scrisori, aceleași trăsături de caracter ca ale lui Hasdeu și care explică încă o dată apropierea și prietenia dintre ei (J. Baudouin de Courtenay, *Aforyzmy*, în *Biblioteka polska w Rumunii (1886—1891)*. *Książka pamiątkowa*, Jassy, 1891, p. 100—104 (un exemplar la Bibl. Acad.).

către Baudouin de Courtenay. Cercetări ulterioare în bogata corespondență Hasdeu de la Arhivele Statului ar putea stabili dacă există și alte scrisori ale lui Baudouin de Courtenay către filologul român, de astă dată pe adresa sa de director al Arhivelor.

Publicarea acestor scrisori poate constitui un punct de plecare pentru întregirea biografiei lui B. P. Hasdeu, cât și a lui Jan Baudouin de Courtenay însuși, de la moartea căruia s-au împlinit, la 3 noiembrie 1969, 40 de ani. Corespondența dintre cei doi învățați, prietenia strânsă care i-a legat, constituie o frumoasă pagină din istoria legăturilor științifice româno-polone.

ANEXE

I

S $\frac{5(1)}{\text{LXXI}}$

Très honoré collègue !

Mille pardons pour n'avoir pas répondu d'abord à Vos aimables lettres de 18 et 30 sept. Mais vraiment j'ai été et je suis encore horriblement occupé de manière que je ne puis pas trouver même un moment pour causer avec ma femme, et d'autant plus pour échanger la correspondance avec mes amis. Plus naïf que prévoyant, je commençai cinq cours nouveaux, que je n'ai pas encore faits auparavant. En conséquence je dois m'occuper à présent toute la journée seulement pour pouvoir préparer mes leçons. Dans cette année académique j'enseigne en deux instituts de Kazan, c'est-à-dire à l'Université et à l'Académie ecclésiastique. A l'Université je donne des leçons en :

- 1) introduction à la science du langage (введение въ языковѣденіе) (1 heure par semaine),
- 2) la grammaire russe (1 heure par semaine).
- 3) le sanscrit (2 heures par semaine).
- 4) les exercices glottologiques (linguistiques), où je m'occupe principalement avec les langues et dialectes slaves (2 heures par semaine).

À l'Académie ecclésiastique mes leçons consistent :

- 1) en la grammaire russe (la même qu'à l'Université) (1 heure par semaine),
- 2) en la grammaire paléoslave avec des exercices pratiques (2 heures par semaine).

Vous pouvez Vous imaginer, comment une telle variété des objets, dont je dois donner le récit à mes auditeurs, épuise mes forces intellectuelles et me prend envie de chacune autre occupation. Ça ne serait pas encore si mal, si j'avais fait quelques unes préparations pendant les vacances. Mais, hélas ! comme un nouveau marié, ni à Cracovie ni à Varsovie je ne travaillais presque rien, sans penser à lendemain et aux occupations inévitables, qui m'attendaient à Kazan. En un mot, les occupations surnommées doivent m'excuser devant Vous, Monsieur.

Je Vous suis très reconnaissant (sic !) pour des précieuses indications scientifiques (relatives aux Résians, aux Celtes etc.), dont je vais profiter dans un nouveau article sur ce sujet.

Je m'ai procuré le dictionnaire roumano-français de Mr Raoul de Pontbriant (Dicționarul romano-francesu de Raoul de Pontbriant), et je tâcherai, ayant un peu de temps libre, à étudier Vos importantes et très intéressantes recherches sur l'histoire des langues romaines (sic !) et sur l'histoire des Roumains.

Les *zrazy*¹ sont probablement déjà arrivés à Bucarest. Faute de quoi je Vous prie beaucoup de me le faire savoir; et moi, possédant la quittance de bureau de poste de Varsovie, j'en ferai la réclamation.

Je n'ai pas encore reçu les livres, dont Vous me parler (sic!) dans Votre lettre de 30 sept. (l'Arhiva istorică etc.). Peut-être ils subissent jusqu'à présent une quarantaine au bureau de la Censure étrangère de Moscou.

J'attends avec impatience Votre hypothèse protoserbique relativement à l'inscription de Torontal (Sz.-Miklós).

Mr Stanisławski fait Vous remercier pour Vos salus et Vous présente ses hommages. Il se rappelle bien de Vous, comme ancien élève de l'Université de Kharkov, mais, en voyant Votre photographie, il ne pouvait pas Vous reconnaître. Il n'y a rien d'étonnant. Pendant 20 ans on peut recevoir tout à fait une autre physionomie surtout si ont été alors un jeune homme de 17 ou 18 ans.

Mes ouvrages sur les dialectes résians (Опыт фонетики резьян. гов., Резьянский Кати́зис) ont été honorés par l'Académie des sciences de St. Pétersbourg de prix de conte Uvarov (500 roubles).

À partir de 9/21 d'octobre je suis devenu un homme ordinaire, parce que le conseil d'Université de Kazan m'a élu professeur ordinaire avec la majorité de 29 voix contre 8.

Veillez agréer, Monsieur, de ma part et de celle de Mme de Courtenay mille compliments et avouements de respect (sic!) le plus profond pour Vous, Monsieur, et pour Madame Votre Épouse, avec lequel, je l'honneur d'être,

très honoré collègue,
Votre tout dévoué
J. Baudouin de Courtenay.

Kazan, le $\frac{20 \text{ octobre}}{1 \text{ novembre}}$ 1876.

II.

S $\frac{5(3)}{\text{LXXI}}$

(fără loc și dată; e scrisă înainte de 1 mai 1877).

Szanowny Panie Profesorze i laskawy przyjacielu!

Powinienbym zacząć od prośby o przebaczenie mi mojego leniństwa i opieszałości w odpowiadaniu na list Pański z 22 listopada r. prz. Niech mię usprawiedliwią okoliczności. Urządziłem się tak nierozsądnie, nabrałem na siebie tyle różnorodnych obowiązków, całkowicie mi czas pochłaniających, że stałem się jako kółko w maszynie, i to kółko, pozbawione najzupełniej woli i inicjatywy... To się pokazało, między innymi, i na mojej korespondencji. Będąc wprzód bardzo sumiennym i akuratnym korespondentem, w bieżącym roku szkolnym zaległem w odpowiedziach na całą masę listów, i nie zważałem na wyrzuty, które mi z tego powodu spotykały. I na Pański list zbierałem się prawie codzień z odpowiedzią, i codzień mi coś przeszkodziło. Dopiero dziś, mając kilka dni wolniejszych, zdobyłem się nareszcie na wypłacenie tego długu, który mi kamieniem ciążył na sercu².

¹ *Zrazy* sint o mîncare foarte gustoasă, specifică bucătăriei poloneze. Hasdeu însuși scria prin 1863–64: „... adorez borșul și *zrazile* poloneze...” (*D. Rosetti și Polonii*, în „Aghiută”, 1864, nr. 11, 16 ianuarie, p. 83). Contextul frazei din scrisoare ne face însă să credem că în cazul de față era vorba de cu totul altceva, numit astfel probabil în urma unei înțelegeri prealabile între Hasdeu și Baudouin; ce anume nu putem ști deocamdată.

² Pînă aici lipsă la S. Łukasik.

Wszystkie posyłki² Pańskie odebrałem i serdecznie za nie dziękuję. Przynajmniej tak sądzę, że wszystkie, z tego co mi Pan był łaskaw napisać. Może być, że było jeszcze co oprócz tego i w drodze zaginęło. Odebrałem zaś: 1) wielką posyłkę¹ z Pańskimi dziełami i wydawnictwami, oraz z rękopiśmiennym poematem rosyjskim; 2) broszurkę Pańską o mojej pracy o dialektach rezyjańskich (zdaje mi się, że przyszła osobno pod opaską), 3) Columna lui Traian. Czy to wszystko? Wstyd mi, że nie mogę obecnie odwdziżyć się Szanownemu Panu. Również mocno żałuję, że brak czasu nie pozwolił mi dotychczas korzystać należycie z prac Pańskich. Spodziewam się, że podczas wakacyj będę to mógł choć w części powetować.

W „Bollettino archeologico italiano” czytałem Pańską potwierdzającą odpowiedź na zaproszenie na zjazd orientalistów. Jeżeli mi nic nie pokrzyżuje planów, zobaczymy się wówczas we Florencji, gdyż i ja mam zamiar jechać na zjazd orientalistów. Ale i w tym roku może będę miał przyjemność widzieć się z Panem i do tego w miejscu Pańskiego pobytu i działalności profesorskiej i wogóle naukowej, t.j. w Bukareszcie. Jeżeli bowiem nie będzie wojny, pojedą zagranicę; jeżeli zaś pozwoli mi czas i finanse, wstąpię też do Rumunii, i głównie do Bukaresztu. Szkoda tylko, że żona moja nie będzie mogła złożyć Państwu w tym roku swego uszanowania. Przez całe wakacje zostanie ona w Warszawie, ażeby się nacieszyć rodziną i miejscem rodzinnym. W mojej włóczędztwie naukowej nie mogłaby mi towarzyszyć, gdyż to podwoiłoby prawie koszt podróży, a ja w tym roku jeszcze nie mogę sobie pozwalać podobnych zbytków. Prócz tego, ponieważ ja myślę znowu chodzić po wsiach i górskich schronieniach, musiałbym prawie ciągle zostawiać żonę samą jedną w najbliższych miasteczkach, skazując ją na nudy i odosobnienie.

Czy przysłany mi Pański utwór poetyczny po rosyjsku mam zaraz odesłać, czy też nie pilnego? Czytając go i zestawiając treść przeróżnych prac Pańskich, doznawałem³ silnego uczucia zazdrości⁴. Jileż ja bym dał za to, żebym posiadał tak różnorodne zdolności, był tak wszechstronnie wykształconym i potrafił w tylu gałęziach wiedzy i wogóle działalności umysłu ludzkiego wydawać pierwszorzędne plody, a w nauce i historii i lingwistyce oddawać tak wielkie usługi pracą metodyczną, stojącą na równi z obecnym postępem i czyniącą zadość najsurowszym wymaganiom!

Czy znalazł Pan swoje kombinacje paleograficzno-lingwistyczne o napisie, zdaniem Pana, słowiańskim na czaszy znalezionej w Gross Szent-Miklós w Banacie? Napis ten wspomina coś o Jazygach i t.p. (wzmiankuje o nim w swoich „Отчеты”)⁴.

Oprócz lekcji w Uniwersytecie i w Akademiji biorę na własną rękę prywatne lekcje języków czuwaszkiego i altajskiego, ażeby wyrobić sobie choć jakie takie pojęcie o budowie języków turańskich.

Swoim listem polskim zrobił nam Pan prawdziwą przyjemność. Zwłaszcza żona moja jest Panu za niego prawdziwie wdzięczna. Gdybym też to ja mógł w podobny sposób pisać, nie mówię, już, po rumuńsku, ale choćby nawet po francusku. W całym liście zrobił Pan tylko parę nieznacznych błędów przeciw składni polskiej. Gdyby Pan życzył sobie, mógłbym wskazać te błędy będące po części rusycyzmami, po części zaś romanizmami.

Martwi mię to, że lekcje, wykładane przeze mnie, nie pozwalają mi opracowywać zebranych przeze mnie materyjałów dialektologicznych, żebym choć podczas tegorocznych wakacyj mógł się cokolwiek zająć ulubionym dla mnie przedmiotem.

Prof. Stanisławski dziękuje za pamięć i przesyła piękne ukłony.

Na zakończenie proszę przyjąć dla obojga Państwa wyrazy głębokiego poważania i serdeczne pozdrowienie tak ode mnie, jak i od mojej żony. Przy czym mam zaszczyt być Szanownego Profesora i łaskawego Kolegi

życzliwym sługą i szczerym przyjacielem,

J. Baudouin de Courtenay.

P.S. Za kilka tygodni wyślę Panu kilka moich broszurek.

¹ La S. Łukasik: *prezesylki, przesylkę*.

² La S. Łukasik: *doznałem*.

³ La S. Łukasik: *radości* (!). Dacă modificările semnalate pină acum nu schimbă prea mult sensul frazei, aceasta din urmă este o greșeală de lectiune (*radost* „bucurie”, în loc de *zazdrost* „invidie”, cum e în original).

⁴ Cuvintele din paranteză lipsesc la S. Łukasik.

Mój adres:

przed 1/13 maja 1877 r.:

J. Baudouin de Courtenay
professeur à l'Univ.
à Kazan (Russie).

(Iub po rusku:

Иван Александрович
Бодуэн де Куртенэ,
профессор Университета,
Казань,

po 1/13 maja 1877 r.:

J. Baudouin de Courtenay,
professeur à l'Université de Kazan,
à Varsovie (Pologne Russe)
Librairie de E. Wende Co.¹

Traducere

Stimate Domnule Profesor și bun prieten!

Ar trebui să încep cu rugămintea de a mi se ierta lenea și întârzierea cu care răspund la scrisoarea Dvs. din 22 noiembrie a.c. Împrejurările să-mi servească drept scuză. M-am aranjat cu atita nechibzuință, m-am încărcat cu atitea felurite îndatoriri care-mi răpesc tot timpul, încît am ajuns ca o roțiță la o mașină, o roțiță complet lipsită de voință și inițiativă... Acest fapt s-a răsfrînt, între altele, și asupra corespondenței mele. La început am fost un corespondent foarte conștiincios și punctual, dar în prezentul an școlar am întârziat să răspund la o grămadă întreagă de scrisori, fără să iau în seamă reproșurile care mă întîmpinau din această cauză. Aproape în fiecare zi am intenționat să Vă răspund la scrisoare și mereu se găsea cite ceva care mă împiedica. Abia astăzi, avînd citeva zile mai libere, am reușit în sfîrșit să mă achit de această datorie care mă apăsa ca o piatră pe inimă.

Am primit toate pachetele Dvs. și vă mulțumesc foarte călduros pentru ele. Cred că sînt toate, cel puțin așa rezultă din ceea ce ați fost bun să-mi scrieți. Poate că a mai fost ceva în afară de acestea și s-o fi pierdut pe drum. Am primit următoarele: 1) un pachet mare cu operele și edițiile Dvs. precum și un poem manuscris în rusește, 2) broșura Dvs. despre lucrarea mea în legătură cu dialectele reziene (pare-mi-se că a venit separat, în banderolă), 3) „Columna lui Traian”. Acestea sînt toate? Mă simt jenat că nu mă pot revanșa în prezent cu nimic asemănător față de Dvs. De asemenea, îmi pare rău că lipsa de timp nu mi-a îngăduit pînă acum să mă folosesc cum se cuvine de lucrările Dvs. Sper că în timpul vacanței voi putea să o fac măcar în parte.

În „Bolletino archeologico italiano” am citit răspunsul Dvs. afirmativ la invitația pentru Congresul Orientaliștilor. Dacă nu va sta nimic în calea planurilor mele, ne vom vedea atunci la Florența, căci și eu am de gînd să particip la acest Congres. Cred însă că și în acest an voi avea, poate, plăcerea să mă întîlnesc cu Dvs. și încă în locul Dvs. de viață și de muncă didactică și în genere științifică, adică în București. Dacă nu va fi război, voi pleca în străinătate, iar dacă-mi vor permite timpul și banii, mă voi opri și în România, mai ales la București. Păcat numai că soția mea nu va putea să vă prezinte în acest an omagiile sale. Pe tot timpul vacanței va rămîne la Varșovia ca să se bucure de familie și de locurile natale. În peregrinările mele științifice nu m-ar putea însoți, căci aceasta ar dubla aproape costul călătoriei, iar eu încă nu-mi pot îngădui asemenea cheltuieli. În afară de aceasta, pentru că intenționez să umblu iar prin sate și cîtune de munte, ar trebui s-o las aproape mereu singură în orașelele cele mai apropiate, condamînd-o la plictiseală și însingurare.

Poemul în rusește pe care mi l-ați trimis trebuie să vi-l înapoiez imediat, sau nu e nicio grabă? Citindu-l și comparîndu-l cu diferitele Dvs. lucrări, am încercat un puternic sentiment de invidie. Ce n-aș da să pot avea și eu asemenea felurite aptitudini, să fiu format atît de multilateral și să reușesc a da roade de prim rang în atîtea domenii ale științei și ale activității generale a conștiinței umane, iar în istorie și lingvistică să aduc așa de mari servicii prin muncă metodică, la nivelul progresului actual și satisfăcînd cele mai mari exigențe!

¹ Această notă, cuprinzînd adresele lui Baudouin, lipsește la S. Łukasik.

Ați dat de urma acelor combinații paleografico-lingvistice despre inscripția slavă (după părerea Dvs.) de pe vasul găsit la Gross Szent-Miklós, în Banat? Inscriptia aceasta pomenește ceva despre iazigi ș.a. (vorbesc despre ea în *Отчет* - ele mele) ¹

În afara lecțiilor la Universitate și la Academie ², mai iau lecții particulare de limba ciuvașă și limba altaică pe cont propriu, ca să-mi pot forma măcar o idee oarecare despre construcția limbilor turanice.

Cu scrisoarea Dvs. în limba polonă ne-ați produs o adevărată bucurie. Soția mea mai ales Vă este cu adevărat recunoscătoare. De-aș putea să scriu și eu la fel, nu mai spun în românește, dar măcar în franceză. În toată scrisoarea ați făcut numai câteva neînsemnate greșeli de sintaxă. Dacă ați dori, V-aș putea arăta aceste greșeli, care sînt în parte rusisme, în parte romanisme.

Sînt necăjit că lecțiile pe care le predau nu-mi dau răgaz să-mi redactez materialele dialectale adunate. Țin foarte mult ca măcar în vacanța acestui an să mă pot ocupa mai serios de subiectul meu favorit.

Prof. Stanislawski ³ Vă mulțumește că V-ați amintit de dînsul și Vă transmite omagiile sale.

În încheiere, Vă rog să primiți, Dvs. și soția Dvs., expresia profunde mele considerații și călduroase salutări din partea mea și a soției mele. Am onoarea să rămîn

al Dvs. binevoitor supus și sincer prieten,
J. Baudouin de Courtenay.

P.S. Peste cîteva săptămîni Vă voi trimite cîteva din broșurile mele.

Adresa mea :

pină la 1/13 mai 1877: J. Baudouin de Courtenay,

professeur à l'Université à Kazan (Russie) ⁴

(sau în rusă :

Иван Александрович Бодуэн де Куртенэ, профессор Университета, Казань) ⁴.

— după 1/13 mai 1877: J. Baudouin de Courtenay, professeur à l'Université de Kazan, à Varsovie (Pologne Russe), Librairie de E. Wende de Co. ⁵

III

S $\frac{5(2)}{LXXI}$

Szanowny kollego i drogi przyjacielu!

Pomimo najszerszych chęci w roku bieżącym w Bukareszcie być nie mogę. Głównie nie pozwala [mi] ⁶ na to mój minister finansów, a głos jego bywa zawsze stanowczy. Fatalny kurs ruskich papierków zmusza do oszczędności. Spodziewam się jednak, że na przyszły rok będę

¹ În rusă, în original. Este vorba de rapoartele de cercetări științifice efectuate de Baudouin în străinătate în anii 1872—1873: *Отчеты командированного Министерством Народного Просвещения за границу с научною целью И. А. Бодуэна де Куртенэ о занятиях по языковедению в течение 1872 и 1873 гг.* Kazan—Varşovia—Petersburg, 1877 (cf. L.E. Bokareva, A.A. Leontiev, *op. cit.*, nr. 72). Cercetarea acestei lucrări ne-ar arăta dacă Baudouin de Courtenay a trecut și prin Banatul românesc.

² Antoni Stanislawski a fost profesor de enciclopedia dreptului la Universitatea din Harkov în vremea studenției lui Hașdeu în acest oraș (cf. E. Dvoicenko, *Începuturile literare ale lui B.P. Hașdeu*, București, 1936, p. 24). Despre Universitatea din Harkov și profesorii ei v. D. Bagalej, *Опыт истории Харьковского Университета* Harkov, 1894.

³ În franceză, în original.

⁴ În rusă, în original.

⁵ În franceză, în original. Trustul de tipografie și librărie al lui E. Wende tipărea și difuza la Varşovia lucrările lui Baudouin de Courtenay (cf. cîteva din aceste lucrări la Bibl. Acad. R.S. România).

⁶ Lipsă în original; adăugat de S. Łukasik.

mógł powetować to sobie i odwiedzić Szanownego Pana w Jego ojczyźnie, jeżeli nic nie przeszkodzi, nawet wraz z żoną. Prócz tego zobaczmy się prawdopodobnie we Florencyj, dokąd ja wybieram się na zjazd orientalistów. Obecnie (t.j. jutro) wyjeżdżam zagranicę, ale tylko do południowozachodniej Austrii, i to na bardzo krótko, więcej dlatego, ażeby przecie skorzystać z danej mi „командировки“ (bez żadnych „пособи“¹, lecz tylko na własny koszt), aniżeli z myślą zrobienia tam czegoś porządnego. W kilku jednak miejscach myślę się dłużej zatrzymać i studyjować miejscowy dialekt. Prócz tego chcę pisać korespondencyję do polskich i ruskich gazet, ażeby sobie w ten sposób trochę² kieszeń podreperować. Wogóle zabawę zagranicą nie więcej jak sześć tygodni, a może nawet tylko miesiąc. Żona moja od kilku dni bawi na wsi u swego brata. Za granicę nie jedzie, bo by to za drogo kosztowało, a prócz tego stan jej zdrowia na to nie pozwala (nie jest pojedynczo³, ale tylko *en deux*).

W tutejszych kołach szlifowanych bardzo pospuszczano⁴ nosy na kwintę. Prawdę powiedziawszy, nigdy się podobnego niedołęstwa nie spodziewałem. Niezmiernie byłbym wdzięczny kochanemu Profesorowi, gdyby mi zechciał objaśnić o prawdziwym stanie rzeczy. Wiele prawdy w tym wszystkim, co piszą po gazetach?

Za przysłane mi dziełko Pańskie serdecznie dziękuję.

Żona moja zostawiła mi polecenie, ażeby 1) podziękował Panu za list polski, 2) ażeby mi przesłał od niej obojgu Państwu jak najpiękniejsze⁵ ukłony i serdeczne pozdrowienia.

Ode mnie zaś, przyłączającego się do pozdrowienia żony, proszę przyjąć dla obojga Państwa wyrazy najgłębszego poważania i prawdziwej życzliwości.

J. Baudouin de Courtenay.⁶

Zapewne Pan już odebrał moje broszury, a nawet już i ostatnią „Резья и Резьяне“.

Warszawa, 7 sierpnia 1877 r.

NB. Czy odebrał Pan od prof. Kreka z Graza mój egzemplarz „Путешествія по Европ. Турции Григоровича“ dla prof. Bogišića?

Mój adres:

- 1) przed 25 sierpnia:
Austria, J. Baudouin/ de Courtenay/
poste restante Laibach (Krain).
- 2) między 25 sierpnia/ i 10 września:
Kraków, poste restante.
- 3) po 10 września:
Warszawa, Księgarnia E. Wende et Co.

Traducere

Stimate coleg și drag prieten!

Nu voi putea veni la București în acest an, deși doresc foarte sincer acest lucru. În primul rând, nu-mi îngăduie ministrul meu de finanțe, iar glasul lui este întotdeauna hotărâtor. Cursul fatal al bancnotelor rusești mă obligă să fac economii. Sper totuși că mă voi putea revanșa anul viitor și Vă voi putea vizita în țara Dvs, dacă nu mă va împiedica nimic, și chiar împreună cu soția. În afară de aceasta, ne vom vedea probabil la Florența, la Congresul orientaliștilor. Acum (adică mine) plec în străinătate, dar numai pînă în sud-vestul Austriei și asta numai pentru scurtă vreme, mai mult ca să profit de „командировка“⁷ ce mi-a fost încredințată (fără nici un fel de „посobie“⁸, ci doar pe cont propriu), decît să fac ceva deosebit. Intenționez să mă opresc

¹ La S. Łukasik: *nocodii (!)*.

² Lipsește la S. Łukasik.

³ La S. Łukasik: *pojedynczo*.

⁴ La S. Łukasik: *pospuszczane*.

⁵ La S. Łukasik: *najserdeczniejsze*.

⁶ Rîndurile care urmează după semnătură, pînă la sfîrșit, lipsesc la S. Łukasik.

⁷ Misiune științifică — în rusă, în original.

⁸ Alocații, subvenții bănești — în rusă, în original.

totuși în câteva locuri, ca să studieze dialectul local. În afară de aceasta vreau să scriu corespondențe pentru gazetele poloneze și rusești, ca să-mi mai cîrpesc nițel buzunarul. Cu totul, voi rămîne în străinătate nu mai mult de 6 săptămîni sau poate chiar numai o lună. Soția mea este de câteva zile la țară, la fratele ei. În străinătate nu merge căci ar costa prea mult și, în afară de aceasta, nu-i îngăduie sănătatea (nu e singură, ci *en deux*¹).

În cercurile șlefuite de pe-aici cu toții sint foarte prost dispuși. La drept vorbind, niciodată n-am întîlnit atîta blazare. V-aș fi deosebit de recunoscător, iubite domnule Profesor, dacă ați binevoi să-mi lămuriți adevărata stare de lucruri. Ce e adevărat în tot ceea ce se scrie prin gazete?²

Pentru lucrarea pe care mi-ați trimis-o Vă mulțumesc călduros³.

Soția mea m-a însărcinat 1) să Vă mulțumesc pentru scrisoarea în limba polonă, 2) să Vă transmit din partea sa, Dvds. și soției Dvs., cele mai frumoase omagii și cordiale salutări.

Din partea mea, alăturîndu-mă la salutările soției, Vă rog să primiți pentru Dvs. și soția Dvs. expresia celei mai profunde considerațiuni și sincere afecțiuni,

J. Baudouin de Courtenay.

Ați primit, desigur, broșurile mele, poate chiar și ultima, «Резья и Резьяне»⁴.

Varșovia, 7 august 1877.

NB. Ați primit de la prof. Krek din Graz⁵ exemplarul meu din «Путешествія по Европ. Турции Григоровича»⁶ pentru prof. Bogišić?⁷

Adresa mea: 1). Înainte de 25 august: *Austria*, J. Baudouin de Courtenay, poste restante, *Laibach* (Krain)⁸. 2). Între 25 august și 10 septembrie: Cracovia, poste restante. 3). După 10 septembrie: Varșovia, Librăria E. Wende et Co.

¹ În doi — în franceză, în original.

² Baudouin de Courtenay a dovedit în repetate rînduri interes față de evenimentele politice (a fost și închis de guvernul țarist pentru convingerile sale). Aici se referă, probabil, la ecourile din presa polonă și rusă față de evenimentele din România, angajată atunci în războiul de independență.

³ Ținînd seama de faptul că cei doi savanți obișnuiau să-și trimită în mod curent lucrările mai importante și că în original apare *działko* (diminutiv de la *działo* „operă”, „lucrare”) se poate admite că era o lucrare de mică întindere, independentă sau extras dintr-o publicație periodică, dar care prin conținutul ei prezenta interes și pentru Baudouin, apărută prin 1876—1877. Cercetînd bibliografia alcătuită de C. Poghir (p. 29—31), presupunem a fi fost: *Zina Filma. Goții și Gepizii în Dacia. Studiu istorico-linguistic*, în „Columna lui Traian”, 1877, p. 153—182 (și extras).

⁴ Apărută în «Славянский Сборник», Petersburg, III, 1876, p. 223—371 (cf. L.E. Bokareva, A.A. Leontiev, *op. cit.*, sub nr. 60).

⁵ Gregor Krek (1840—1905), sloven din Kraina, din 1870 profesor la Universitatea din Graz (Austria), pasionat cercetător al mitologiei și folclorului popoarelor slave (cf. V. Jagić, *История славянской филологии*, Petersburg, 1910, p. 785—786).

⁶ Victor Ivanovici Grigorovici (1815—1876), cunoscut cercetător rus, în cursul unor călătorii prin sud-estul Europei a desoperit numeroase monumente de literatură a slavilor sudici. Cartea amintită, care, prin G. Krek și B.P. Hașdeu, era destinată profesorului Bogišić, poartă titlul exact: *Очерк ученого путешествія по еспонейской Турции*, Kazan, 1848, 214 p. (cf. V. Jagić, *op. cit.*, p. 343).

⁷ Valtazar (Baldo) Vlasievič Bogišić (1834—1908), originar din Dubrovnik, profesor de istorie a dreptului slavilor (cf. V. Jagić, *op. cit.*, p. 866—877); St. Borowski, *Baltazar Antoni Bogišić (1834—1908)* Warszawa, 1936). Cartea sa, *Pravni običaji u Slovena* (Zagreb), 1867) este citată de Hașdeu în *Obiceile juridice ale poporului român*, București, 1878 (cf. I.C. Chițimia, *B.P. Hașdeu și problemele folclorului*, în *Folcloriști și folcloristică românească*, București, 1968, p. 53).

⁸ Numele german al orașului Ljubljana, capitala Sloveniei, care făcea parte atunci din Imperiul Austro-Ungar.

IV

открытое письмо

S $\frac{5(4)}{LXXI}$

Rumunijs — Bukareszt

Monsieur

B. Petriceicu-Haşdeu,

Professeur à l'Université et Directeur des Archives à
(Bucuresci) *Bucarest*

Jeszcze z Kazania przed kilku tygodniami wyprawilem list do Kochanego Pana. Nie mając dotychczas odpowiedzi, przypuszczam, że albo ta odpowiedź, albo też mój list zaginął. Proszę mi donieść, jaka jest przyczyna przerwy w naszej korespondencji.

Ściskam Pana serdecznie,
J. Baudouin de Courtenay.

Warszawa, 13 lipca 1879.

Mój adres:

Varsovie, Księgarnia E. Wende & Co.

Traducere

открытое письмо¹

România — Bucureşti

Monsieur *B. Petriceicu-Haşdeu*, Professeur à l'Université et Directeur des Archives, à *Bucarest* (Bucuresci) ².

V-am expediat o scrisoare încă din Kazan, acum câteva săptămîni. Neprimind pînă acum răspunsul, presupun că acest răspuns sau chiar şi scrisoarea mea s-a pierdut. Vă rog să-mi comunicaţi care este cauza întreprererii corespondenţei noastre.

Vă îmbrăţişez călduros, J. Baudouin de Courtenay

Varşovia, 13 iulie 1879

Adresa mea: Varsovie³ Librăria E. Wende & Co.

¹ Scrisoare deschisă — în rusă, în original (formular de carte poştală). Poartă data poştei: 2 iulie 1879, după stil vechi.

² Domnului *B. Petriceicu-Haşdeu*, Profesor la Universitate şi Director al Arhivelor la Bucureşti (în franceză, în original).

³ Varşovia (în franceză, în original). Ca şi prima scrisoare, în limba franceză (anexa I), această carte poştală lipseşte din rîndul celor publicate de S. Łukasik. Faptul se poate explica pe de o parte prin aceea că la data consultării lor de către S. Łukasik, scrisoarea în franceză nu se găsea, probabil, alături de cele în polonă, în aceeaşi „mapă V” a Arhivei Haşdeu, pe de altă parte, pentru că S. Łukasik, urmărind conţinutul strict ştiinţific al corespondenţei, a trecut cu vederea această carte poştală. El procedează asemănător şi cu scrisoarea dinainte de 1 mai 1877 (aici, anexa II), din care nu publică prima parte.

V

Radom, 3 sierpnia 1879.

S $\frac{5(5)}{LXXI}$

Szanowny i drogi przyjacielu!

To, że ostatni mój list obszerny, wysłany do Pana z Kazania, zaginął, daje mi wiele do myślenia. Nie pierwszy to mój list (ode mnie lub do mnie) przepadł w ostatnich czasach, jak kamień w wodę. Oczywiście są ciekawi, którzy śledzą moją korespondencję. Zdaje mi się jednak, że list ów był rekomendowany, więc za powrotem do Kazania upomnę się o niego. A szkoda, że list zaginął, bo był to list obszerny, zawierający dużo dość ważnych szczegółów. Dziś już nie pamiętam, com tam pisał. Zdaje mi się jednak, że między innymi tłumaczyłem się, iż nie mogę wysłać z Kazania żadanego X-tego tomu *Извѣстій Академіи*¹, gdyż jedyny egzemplarz biblioteczny był wzięty z biblioteki i przewieziony do Moskwy. Aby przeciw zadosyć uczynić Pańskiemu żądaniu, prosiłem mego brata w Petersburgu o wysłanie Panu owej książki. Cieszę się, że ją Pan otrzymał. Opisywałem też w zaginionym liście swoje zajęcia i wogóle życie, i to opisywałem w sposób bardzo pesymistyczny, pod wpływem przykrości, doznawanych² w Kazaniu. Nakoniec, o jile pamiętam, zapytywałem Pana, kiedy będzie zjazd romanistów w Bukareszcie, które to pytanie i teraz powtarzam. Ja wyjeżdżam wkrótce za granicę, głównie do Bledu (Veldes), w części, aby się leczyć (cierpię na rozstrój nerwowy), w części zaś dla studyjów dialektologicznych. Wiele czasu zabrała mi znowu jedna recenzja na dosyć nudną książkę (*Будилович, Первобытныя славяне*)³. Postanowiłem sobie nie podejmować się więcej żadnych recenzji; gdyż inaczej nie będę mógł nigdy dokończyć kilku już rozpoczętych prac samodzielnych.

Ślicznie kochanemu Panu dziękuję za „Le type syntactique homo-ille ille-bonus et sa parentèle”⁴, którą to rozprawę tu⁵, w Radomiu, odebrałem.

Jak Pan widzi z blankietu, jestem obecnie „délégué de l’Institution ethnographique”. Otrzymałem zaproszenie od de Rosny. Zdaje mi się, że głównie zawdzięczać to Florencji, Via Speziali No. 1. Czy pamięta Pan, jak de Rosny zmieszzał się i zacerwienił onego czasu, i jak się zdawał bać nie tylko Pana, ale i mnie, z powodu że nas ciągle razem widział?

Ściskam Pana serdecznie,
szczerzy i niezmienny przyjaciel,
J. Baudouin de Courtenay.

Mój adres:

- 1) jeżeli Pan napisze w ciągu pierwszych pięciu dni po odebraniu tego listu:
Warszawa, Księgarnia E. Wende et Co.
- 2) potem: *Autriche. Veldes (Bled), in Ober-Krain*⁶.

Traducere

Radom, 3 august 1879

Stimate și iubite prietene,

Faptul că ultima mea scrisoare lungă, trimeasă din Kazan, a dispărut, îmi dă mult de gîndit. Nu e prima scrisoare (de la mine sau către mine) care a dispărut fără urmă în ultima vreme. Există, desigur, curioși care-mi urmăresc corespondența. Mi se pare totuși că scrisoarea aceea era recomandată, așa că după întoarcerea la Kazan, am să văd ce s-a întimplat cu ea. Păcat că

¹ La S. Łukasik: *Извѣстій Академіи* (!)² La S. Łukasik: *doznanych*.³ Lipsește la S. Łukasik.⁴ La S. Łukasik: *paranthèse* (!)⁵ La S. Łukasik: *juz*.⁶ Scrisoarea este scrisă pe hirtie cu en-tête-ul: *Institution Ethnographique. Le délégué-correspondant à Kazan*, fapt lămurit de Baudouin în cuprinsul scrisorii.

s-a pierdut, căci era o scrisoare lungă, cuprinzând multe amănunte importante. Azi nu-mi mai amintesc ce-am scris atunci. Cred că, printre altele, am arătat că nu pot trimite din Kazan tomul X din *Известия Академии*, pe care mi l-ați cerut, căci unicul exemplar a fost luat din bibliotecă și dus la Moscova. Ca să Vă satisfac totuși cererea, l-am rugat pe fratele meu din Petersburg să Vi-l trimită. Îmi pare bine că l-ați primit. În scrisoarea dispărută mai descriam preocupările mele și viața pe care o duc, într-un mod foarte pesimist, sub influența neplăcerilor avute în Kazan. La sfârșit, după cite îmi amintesc, Vă întrebam cînd va avea loc Congresul romaniștilor la București, întrebare pe care o repet și acum. Eu plec în curînd în străinătate, în special la Bled (Veldes)¹, mai întîi ca să mă vindec (sufăr de depresiune nervoasă), precum și pentru studii dialectale. Mi-a răpit mult timp recenzia unei cărți destul de plicticoase (Будилович, *Первобытные славяне*²). M-am hotărît să nu mai scriu în viitor niciun fel de recenzie³, căci altfel nu voi mai putea termina niciodată lucrările independente începute.

Vă mulțumesc frumos pentru *Le type syntactique homo-ille ille-bonus et sa parentèle*⁴, pe care am primit-o aici, la Radom.

După cum vedeți din en-tête, sînt în prezent „délégué de l'Institution ethnographique”. Am primit invitație de la de Rosny⁵. Mi se pare că datorez aceasta Florenței, Via Speziali nr. 1.

¹ Mică stațiune balneo-climaterică pe malul lacului Veldes, în nord-vestul Sloveniei.

² Anton Semenovici Budilovici (1846–1908), filolog rus, după o călătorie în România în 1873, a scris și despre activitatea de slavist a lui Hașdeu, în *Путевые заметки о долине среднего и нижнего Дуная*, în «Журнал Министерства Народного Просвещения», CLXXVI, 1874, nr. 12, p. 132–174 (cf. G. Bezviconi, *Contribuții la istoria relațiilor româno-ruse*, București, 1962, p. 307; I. Osadcenko, *Prezența lui B.P. Hașdeu în presa rusă din secolul XIX*, în *Studii și materiale despre B.P. Hașdeu*, Chișinău, 1966, p. 105–106; I.C. Chițimbia, *B.P. Hașdeu, în Istoria literaturii române*, II, București, Edit. Academiei, 1968, p. 674). Cartea calificată de Baudouin ca „plicticoasă” este opera principală a lui Budilovici (scrisă după modelul lucrării lui Pictet, *Les origines indoeuropéennes*) și poartă titlul *Первобытные славяне в их языке, быте и понятиях по данным лексикальным. Исследования в области лингвистической палеографии славян*. Baudouin de Courtenay recenzează numai vol. I (ambele părți, apărute în 1878–79), căci vol. II (numai partea I) a apărut abia în 1882. Recenzia sa, cu titlul: *Несколько слов о культуре первобытных и древних славян*, a fost publicată în «Русский филологический вестник», Varșovia, II, 1879, p. 165–206 (o recenzie destul de întinsă, judecînd după numărul de pagini), precum și, mult mai restrînsă, în „Nowiny”, Varșovia, 1879, nr. 246 (cf. L. Bokareva și A.A. Leontieva, *op. cit.*, sub nr. 86–87; vezi și V. Jagić, *op. cit.*, p. 791, care arată că recenziile lui Baudouin de Courtenay, ca și cea a lui A. Bruckner, apărută în „Archiv für Slavische Philologie” t. IV și VI, „au subliniat părțile slabe ale lucrării, dar n-au putut să-i micșoreze însemnătatea”).

³ Din consultarea bibliografiilor (S. Szober, dar mai ales Bokareva–Leontiev) se constată că în anii 1879–1880 numărul recenziilor lui Baudouin este încă mare în raport cu numărul total de lucrări (7 din 11 și, respectiv, 11 din 13). După 1880, Baudouin a scris foarte rar recenzii, concentrîndu-și atenția asupra lucrărilor de concepție personală.

⁴ Apărută în „Archivio glottologico italiano”, III, 1878, nr. 3, p. 420–441 și reprodușă amplificat, cu două note ale lui Ascoli, în *Cuvente den bătrîni*, II, București, 1879, p. 669–687 (cf. și C. Poghir, *op. cit.*, p. 31, nr. CCXIV).

⁵ Léon Prunol de Rosny (1837–1916), orientalist și etnograf francez, autor a numeroase lucrări din domeniul limbii, geografiei și istoriei popoarelor asiatice, mai ales japonez și chinez. Fondator al Societății de Etnografie, a devenit secretar perpetuu al acestei societăți, cu sediul la Florența, precum și al Societății de Orientalistică (cf. *Grand Dictionnaire Universel du XIX-eme siècle*, Paris, t. XIII, p. 1399). A fost membru corespondent al Academiei Române. A scris și o lucrare despre români (*La Patrie des Romains d'Orient. Etudes ethnographiques, géographiques, historiques, économiques et littéraires*, Paris, 1884), precedată de un atlas cu titlul *Les populations danubiennes*, Paris-București, 1882. În acest studiu, dedicat lui V.A. Urechia, de Rosny citează, între altele, și lucrări ale lui Hașdeu (p. 151, 153, 205 ș.a.), unele în traducerea franceză a lui Fr. Damé. Vezi și Dem. Butculescu, *M. de Rosny et ses études ethnographiques en Roumanie*, București, 1882. Era cunoscut la noi și ca literat (cf. L. de Rosny, *Sofia după moarte*, poveste chineză, tradusă de I. Spartali, București, 1879).

Vă amintiți cum s-a fisticit și s-a îmbujorat atunci de Rosny și cum părea a se teme nu numai de Dvs. ci și de mine, pentru că ne vedea mereu împreună?

Vă îmbrățișez cu căldură, același sincer prieten,

J. Baudouin de Courtenay.

Adresa mea:

1) Dacă-mi Veți scrie în cursul primelor cinci zile după primirea acestei scrisori: Varșovia, Librăria E. Wende et Co.

2) mai târziu: *Autriche*¹, Veldes, (Bled), în *Ober-Krain*².

VI

Dorpat, d. 31 VIII/12 września 1889.

S $\frac{5(6)}{LXXI}$

Szanowny i łaskawy panie Kolego i przyjacielu!

O okropnym ciosie, który Was dotknął, dowiedziałem się dopiero wtedy, kiedy otrzymałem 2 tomy poezji Waszej genialnej córki. Proszę mi wierzyć, że cios ten odczułem bardzo³ głęboko, nietylko przez przyjaźń dla Was, czcigodny Panie i kochany przyjacielu, ale także przez żal nad tą potężną siłą, niepowrotnie straconą dla swojego narodu i dla ludzkości.

Jednocześnie z tym listem wysłam parę drobnostek, między innymi gazetę „Kraj” z artykułami i z większym artykułem, poświęconym Julii Hașdeu. Pisała to moja żona, która także głęboko odczuła Waszą stratę.

Bardzo bylibyśmy wdzięczni Panu za przysłanie nam portretu fotograficznego Pańskiej córki. Posiadam już jeden jej fotogram, ale jeszcze dzieckiem siedmioletnim. W wydaniu jej poezji jest wprawdzie także jej portret ale taki portret nigdy prawie nie oddaje rysów jak fotografia.

W nadziei otrzymania kilku słów odpowiedzi, pozostaję z najgłębszym szacunkiem i prawdziwą przyjaźnią.

J. Baudouin de Courtenay.

Traducere

Dorpat, 31 august/12 septembrie 1889.

Stimate și bunule coleg și prieten!

Am aflat de marea durere care V-a lovit abia cînd am primit cele 2 volume de poezii ale genialei Dvs. fiice. Vă rog să mă credeți că am resimțit adînc această durere, ținînd seama nu numai de prietenia față de Dvs. mult stimată coleg și iubit prieten, dar și de jalea după această mare forță, iremediabil pierdută pentru poporul său și pentru omenire.

O dată cu această scrisoare Vă trimit cîteva lucruri mai mărunte, printre altele gazeta „Kraj”, cu un mic articol și cu un altul mai mare, consacrat Juliei Hașdeu. Le-a scris soția mea, care a resimțit de asemenea profund durerea Dvs.⁴

Am fi foarte recunoscători dacă ne-ați trimite fotografia fiicei Dvs. Am deja o fotografie a ei, dar de pe cînd era copil de șapte ani. În ediția de poezii⁵ este, ce-i drept, portretul ei, dar un asemenea portret nu redă niciodată clar trăsăturile ca o fotografie.

În speranța de a primi cîteva cuvinte de răspuns, Vă asigur de același respect profund și aceeași sinceră prietenie.

J. Baudouin de Courtenay.

¹ În franceză, în original.

² În Kraina Superioară (în germană, în original).

³ Acest cuvînt lipsește la S. Łukasik.

⁴ Nu am găsit gazeta *Kraj* în colecțiile Bibliotecii Academiei și nici numărul respectiv al gazetei în arhiva Hașdeu. Datele bibliografice complete ne sînt furnizate de Jean Goldman, *La philologie romane en Pologne*, în „Archivum Neophilologicum”, II, 1937, p. 169: „Sur Julie Hașdeu un bel essai a été publié par M-me Baudouin de Courtenay dans „Kraj”, *Przegl. lit.*, X, X, 1889, nr. 31–32”.

⁵ *Oeuvres posthumes de Julie B.P. Hașdeu*, Paris-Bucarest, 1889.

ПИСЬМА ЯНА БОДУЭНА ДЕ КУРТЕНЭ К Б. П. ХАШДЕУ

(Резюме)

Автор публикует 6 писем польского лингвиста Яна Бодуэна де Куртенэ к Б. П. Хашдеу, с которым он познакомился, вероятно, летом 1876 года, когда румынский ученый вторично посетил Краков в качестве директора Государственного архива. Письма, первое на французском языке (1876) и пять писем на польском языке (1877—1889), хранятся в фонде переписки Хашдеу отдела рукописей Библиотеки Академии Социалистической Республики Румынии. Первое и четвертое письмо не были опубликованы до сих пор; остальные были опубликованы с некоторыми ошибками и пропусками Ст. Лукасиком в Кракове («Archivum Neophilologicum», II, 1937); варианты Лукасика были использованы Т. Санда и В. Ротунду для перевода их на румынский язык («Cronica», Яссы, 1968). На эти письма ссылались И. К. Кицимия и Ефросиния Двойченко-Маркова.

Письма содержат целый ряд деталей, представляющих большой интерес для биографии обоих ученых. Они свидетельствуют о их тесной дружбе, духовной близости, постоянном обмене мнениями, научной информацией и личными трудами, о совместном участии в международных научных встречах и, наконец, о той особой симпатии, которая сблизила обе семьи — Бодуэна и Хашдеу, выраженная в последнем письме как искреннее соболезнование Бодуэна и его супруги по поводу трагической гибели Юлии Хашдеу.

LETTRES DE JAN BAUDOUIN DE COURTENAY À BOGDAN PETRICEICU HASDEU

(Résumé)

L'auteur publie six lettres du linguiste polonais Jan Baudouin de Courtenay à Bogdan Petriceicu Hasdeu qu'il a probablement connu pendant l'été de l'an 1876, lors d'un second séjour, à Cracovie que le savant roumain fit en qualité de directeur des Archives de l'Etat. Les lettres la première en français (1876) et les cinq autres en polonais (1877—1889), se trouvent dans le fonds de la correspondance de Hasdeu, à la section des manuscrits de la Bibliothèque de l'Académie de la R. S. de Roumanie. La première et la quatrième n'ont pas été publiées jusqu'à présent; les autres en ont été, avec des erreurs et omissions, par St. Lukasik, à Cracovie («Archivum Neophilologicum», II, 1937). La version Lukasik a été utilisée pour la traduction de trois de ces lettres en langue roumaine, par G. Sanda et V. Rotundu («Cronica», Jassy, 1968). Le contenu de quelques unes de ces lettres a déjà été mentionné par I. C. Chițimia et Eufrosina Dvoicenko-Markova dans certains de leurs travaux.

Les lettres contiennent de nombreux détails, d'un réel intérêt, concernant la biographie des deux savants. On y remarque les liens d'étroite amitié, l'évidente affinité spirituelle, l'échange permanent d'idées, informations et ouvrages personnels, la participation en commun aux manifestations scientifiques internationales, enfin l'affection toute particulière qui unissait les deux familles, Baudouin de Courtenay et Hasdeu, exprimée dans la dernière lettre par la sincère compassion de Baudouin et de sa femme, à l'occasion de la mort tragique de Julie Hasdeu.